

інформація про зусилля наукової громадськості спрямованні на осмислення причин та наслідків голодомору (наукові конференції, видання збірників документів, спеціальних досліджень). Згадано й про співчутливу реакцію польської сторони на ці події.

Науковий інтерес рецензованого видання полягає у фіксації певного рівня осмислення загальної проблеми як українською, так і польською стороною. Показово, що розвиток обох історіографій та відстеження їхнього впливу на ідентифікацію своїх народів, показав багато спільного. Це дозволило сформулювати низку теоретичних узагальнень щодо ідентифікаційної ролі національних історіографічних парадигм, особливостей формування й функціонування гранд-нарративів у умовах різних культурно-інтелектуальних домінант та конкретних суспільно-політичних обставин. Позитивно, що у текстах збірника простежуються різні, часом альтернативні, методологічні підстави для студіювання історії історичної науки. Окрім, вже традиційної – емансипаторської моделі становлення національної історіографії, пропонуються й новаторські підходи – скажімо, цивілізаційні чи регіональні. Впадає у вічі те, що чимало уваги дослідників було приділено студіюванню різних аспектів наукової спадщини та суспільно-політичних поглядів видатних українських і польських істориків, правників, публіцистів. Помітно менший інтерес був виявлений до оцінки у історичній науці обох країн релігійних та державних діячів. Низка публікацій збірника була присвячена вужчій тематиці, яка вже розглядалася у попередньому науковому проєкті – історичному середовищу Львова. Безумовну наукову цінність та суспільне значення має сучасне осмислення українсько-польських стосунків, яке також було оприлюднене на сторінках збірника.

Отже, рецензоване видання, з повним правом, можемо розглядати як ще один важливий крок у подальшому розгортанні українсько-польського наукового діалогу щодо осмислення історичної минувшини та студіювання історичної науки обох народів.

Віталій Масненко

Franz M. Idea państwa kozackiego na ziemiach ukraińnych w XVI – XVII wieku. – Torun: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2006. – 476 s.

Упродовж останніх десятиліть у вітчизняній історичній науці історія українського козацтва складає один із пріоритетних напрямків у студіюванні проблематики доби пізнього середньовіччя та раннього нового часу. Особливо ґрунтовно і скрупульозно дослідники вдаються до вивчення генези та еволюції українського козацтва, зародження та становлення козацької державності.

Слід відзначити, що до справи дослідження окресленої тематики долучилися і представники зарубіжної історіографії. Передусім ідеться про доробок польських істориків, котрі поволі нарошують свій інтерес до козацьких часів української історії. Заслуговує на увагу праця Л. Подгородецького [1], яка є своєрідним нарисом історії українського козацтва та Запорозької Січі від її виникнення до ліквідації. Виникненню та розвиткові українського козацтва до середини XVII ст. присвятили свої праці В. Серчик [2; 3] та З. Вуйцик [4; 5]. До проблеми національної свідомості українського козацтва, зокрема ролі мови, традицій та релігії у розвитку свідомості козацтва кінця XVI – першої половини XVII ст., зверталася Т. Хинчевська-Генель [6]. Добу Хмельниччини досліджував Я. Качмарчик [7] тощо.

Аналіз перелічених та ряду інших, не вказаних тут, праць польських учених із означеної тематики виявляють цікаву тенденцію. У той час, коли в українській історіографії, особливо останніх двох десятиліть, існування у XVII ст. української козацької держави вбачається усталеним фактом, у польській історіографії ця проблема не піднімалася, а її представники навіть не вважали за потрібне і не намагалися дискутувати на цей предмет. Видається, що таке “замороження” потреби з польського боку звернутися до цієї теми потенційно тяжіло до формування взаємного нерозуміння, абсолютного несприйняття концептуальних засад зазначеної проблеми обома історичними школами. З огляду на це, звернення М. Франца у рецензованій монографії до

питання козацької державності вбачається цілком виправданим і закономірним, що дає змогу оприлюднити позицію польської історіографії у цьому контексті.

За мету свого дослідження автор ставить з'ясувати, коли ж у середовищі українського козацтва виникла ідея творення власної державності. Хронологічно вектор наукового пошуку окреслюється дослідником у межах XVI – XVII ст. Реалізації поставленої мети підпорядкована структура роботи, репрезентована вступом, п'ятьма розділами та бібліографією.

Уже перше побіжне знайомство із книгою справляє приємне враження з погляду використаної істориком джерельної бази, представленої чисельним переліком архівних та опублікованих документів, а також широкого кола залучених наукових праць. Впадає в око той факт, що досить представницьким у дослідженні виглядає цикл архівних матеріалів, опублікованих джерел та наукових доробків українського походження, чим, зазвичай, нехтували більшість співвітчизників історика. Усе це загалом надає монографії достатньо фундаментального вигляду.

Перший розділ праці акцентує увагу читача на проблемі виникнення українського козацтва. На його сторінках постає типово польський державницький підхід до тлумачення цього питання. В усвідомленні автора утворення козацтва на українських землях було продуктом свідомої політики порубіжних старост з метою підтримання належної бойової готовності підпорядкованих їм територій польсько-татарського прикордоння. Більше того, це відбувалося з благословення та підтримки королів польських. Автор абсолютно неправомірно відкидає будь-які інші чинники, які могли викликати генезу українського козацтва. При цьому наголошує, що його поява завдячує виключно “ефекту імпульсу зовнішнього, імпульсу, який прийшов з польського боку”. Така категоричність не може свідчити про об'єктивність автора у цьому питанні.

Натомість можна погодитись із твердженням М. Франца, що поява Запорозької Січі знаменувала собою утвердження козацтва як сили не лише військової, а й політичної. Аналізуючи його місце і роль у суспільстві Речі Посполитої, вчений розглядає цей феномен як “новий народ нової епохи”, “народ політичний”, з чим не можна не погодитися.

У другому розділі “Ідея свобод козацьких у межах Речі Посполитої” автор продовжив досліджувати еволюцію українського козацтва. Козацьку реформу польського короля Стефана Баторія він розглядає як черговий імпульс до його розвою. Водночас повстання під проводом К. Косинського та С. Наливайка трактуються дослідником як кінець епохи протекційної політики польського панства щодо козацтва.

Тут автор схиляється до думки, що саме наступні кілька десятиліть ознаменовані процесом зародження ідеї козацької державності. Показуючи ідеологів цієї справи, він зазначає, що найбільша заслуга у ній належить гетьману П. Конашевичу-Сагайдачному та київському митрополитові П. Могилі, котрі поклали ґрунт справі Б. Хмельницького.

У наступному, третьому розділі “Ідеологічно-культурне підґрунтя панства козацького на Україні” М. Франц зосереджується на з'ясуванні причин потягу українського козацтва до самостійності, прагнення до побудови власної і незалежної від Польської Корони держави.

У числі таких причини автор надає велику вагу наслідкам прийняття Берестейської унії 1596 р. Адже остання зумовила жорстокий католицький та уніатський наступ на православ'я – “релігію батьків”. Натомість у середовищі козацтва, на думку історика, “виникла ідея використання справи оборони православ'я для власних інтересів”. У цьому контексті в черговий раз наголошується на великій ролі П. Могилі, який став для козаків “символом оборони і незалежності не тільки релігії, але й усієї України”.

Іншу причину М. Франц вбачає у потребі захисту власної культури і, найперше, мови. Історик цілком справедливо вказує, що на той час почуття мовної єдності та культурної близькості мало велике значення. І козацтво це усвідомлювало і переймалося справою опіки над осередками української культури, як то братські школи, стояло в обороні руської мови. Саме ці дві причини визнаються автором як визначальні підвалини у формуванні потягу козацтва до самостійності, державності.

Останні два розділи монографії, “Богдан Хмельницький і його панство козацьке (1648 – 1658)” та “Україна і козаки на роздоріжжі (1658 – 1699)” у концепції польського дослідника є спробою висвітлення реалій утілення козацької державної ідеї у життя. Тут автор намагається

обґрунтувати три невдалі, на його думку, спроби створення козацької держави в Україні. Так, Богдан Хмельницький у 1648 – 1651 рр. у процесі громадянської війни створив козацьку автономію, яка зазнала краху внаслідок передачі гетьманом під владу московського царя України. У результаті цього відбувся розкол українських земель на дві частини із переходом їх під владу Речі Посполитої та Московської держави.

Друга спроба пов'язується з ім'ям гетьмана Івана Виговського, котрий підписанням Гадяцької унії 1658 р. прагнув створити козацьку державу (Князівство Руське) під боком Речі Посполитої зі статусом, рівним Литві і Польщі. Але й ця спроба виявилася безрезультатною.

Третю спробу автор співвідносить із діяльністю гетьмана Петра Дорошенка, котрий прагнув створити козацьку державу під протекторатом Туреччини, але знову безуспішно.

Таким чином, М. Франц констатує, що, незважаючи на побутування у свідомості козацтва державної ідеї, українська козацька держава так і не була створена. Означений концептуальний підхід до трактування проблеми заслуговує на сприйняття переважно як суб'єктивний погляд автора, як виклик до дискусії.

У цьому контексті маємо ряд приміток, висловлених тезисно. Зокрема, безпідставно не взято до уваги цілий комплекс внутрішніх та зовнішніх чинників, що посприяли виникненню українського козацтва. Час виникнення останнього помилково датується XVI ст., оскільки джерела містять достовірні писемні згадки про таку категорію населення щонайменше з 90-х рр. XV ст. Хоч автор і звертався до питання виникнення Запорозької Січі, проте обійшов увагою її роль у становленні козацької державності. Не зайве було би показати спроби (хай і спонтанні) втілення у життя елементів державності під час, наприклад, повстання під проводом К. Косинського. Дослідник ототожнює державну ідею лише із козацтвом (за виключенням виокремлення ролі П. Могили). Натомість, було би слушним долучити до авторської концепції проект створення Задніпровської козацької держави Й. Верещинського.

Однак, ми свідомі того, що монографія М. Франца уособлює передусім погляди польської історіографії на історію українського козацтва та української державності. Вона є оригінальним і багатим в чому новаторським дослідженням у контексті названих проблем. Тому, попри зауваження, вона заслуговує на увагу насамперед науковців, викладачів і широкого загалу читачів.

Література:

1. Podhorodecki L. Sicz Zaporoska. – Warszawa: Ksiaka i Wieza, 1978. – 243 s.
2. Serczyk W. Na dalekiej Ukrainie. – Dzieje kozaczyzny do 1648 roku. – Krakow: Wydawnictwo Literackie, 1984. – 373 s.
3. Serczyk W. Na plonacej Ukrainie. Dzieje kozaczyzny 1648 – 1651. – Warszawa: Ksiadzka i Wiedza, 2007.
4. Wojcik Z. Dzikie pola w ogniu. – O kozaczyznie w dawnej Rzeczypospolitej. – Warszawa, 1968.
5. Wojcik Z. Ukraina w ramach Rzeczypospolitej do poiowy XVII w. – Wroclaw, 1988.
6. Chynczewska-Hennel T. Swiadomosc naradowa szlachty ukraińskiej i kozaczazny od schylka XVI do polowy XVII w. – Warszawa, 1985.
7. Kaczmarczyk J. Bohdan Chmielnicki. – Wroclaw – Warszawa – Krakow – Gdansk – Lodz, 1988.

Юрій Михайлюк

Kaczmarczyk J. Rzeczpospolita Trojga Narodów: Mit czy rzeczywistość (Uгода Hadziacka – teoria i praktyka). – Kraków: Księgarnia akademicka, 2007. – 182 s.

Остання монографія відомого польського історика Януша Качмарчика присвячена такій непростій та контрверсійній події польсько-українських взаємин середини XVII ст., як Гадяцька унія (угода) 1658 р. Згідно останньої мала утворитися «Річ Посполита Трьох Народів» – польського, литовського та українського, а власне українські землі мали увійти до нової держави у статусі Великого князівства Руського. Попри те, що і в польській, і в українській історіографії цій події, як правило, завжди надавали особливої (й нерідко одіозної) уваги, автор чи не єдиної